

JERZY KOCISZEWSKI
Wrocław

MIGRACJE PONADREGIONALNE W PROCESIE INTEGRACJI ZIEM ZACHODNICH I PÓŁNOCNYCH Z POLSKĄ

Celem artykułu jest przedstawienie wyników badań nad procesem integracji gospodarczej regionów ZZiP z Polską w latach 1945-1988 na podstawie migracji ponadregionalnych w wyodrębnionych okresach.

Syntetyczne wyniki badań oparte zostały na szerszym opracowaniu, w którym dokonano egemplifikacji przebiegu integracji z wykorzystaniem wypracowanej metodologii. Przyjęto założenie, że integracja jest częścią składową procesu gospodarczego, który dokonuje się w zmieniających się uwarunkowaniach społeczno-gospodarczych, w tym w określonej infrastrukturze społecznej i ekonomicznej, na którą wpływ mają zarówno czynniki instytucjonalne, a szczególnie państwo, oraz materialne, jak migracje, inwestycje, przepływ towarów i usług. Skutki i efekty integracji ujawniają się na określonym etapie rozwoju jako powstawanie pewnej całości¹. Jednym z przejawów tego procesu jest wykształcanie się organizmu społeczno-gospodarczego Polski po II wojnie w wyniku scalania się ZZiP oraz tzw. Ziem Dawnych Polski (ZDP). Warunki wyjściowe tego procesu charakteryzowały się tym, że ZZiP były lepiej zagospodarowane oraz słabiej zaludnione w przeciwieństwie do ZDP. Również regiony położone na obu obszarach różniły się między sobą funkcją społeczno-gospodarczą oraz poziomem rozwoju². Szczególną cechą niektórych regionów ZZiP było utrzymywanie się skomplikowanych stosunków narodowościowych, jak np. na Śląsku Opolskim oraz Warmii i Mazurach³. Jednym ze znaczących czynników materialnych procesu integracji regionów obu obszarów były migracje, zmieniające się pod wpływem zmiany uwarunkowań w wyodrębnionych okresach rozwoju.

¹ J. Kociszewski, *Problemy przestrzennej integracji gospodarczej Polski Ludowej*. W: *Wybrane problemy funkcjonowania gospodarki narodowej*, pod red. B. Winiarskiego. Wrocław 1987, ss. 61-88.

² J. Kociszewski, *Warunki do integracji gospodarczej Polski ze szczególnym uwzględnieniem ZZiP*. W: *Gospodarcze i społeczne skutki wojny i okupacji dla Polski oraz drogi ich przezwyciężenia*. „Prace Naukowe AE we Wrocławiu” nr 503/1989, ss. 63-100.

³ Patrz: R. Rauziński, *Ludność na Śląsku 1945-1990*. Opole 1991.

Przez ZZiP rozumie się obszar, którego granice wyznaczają głównie historyczne regiony Śląska Dolnego i Opolskiego, Pomorza Zachodniego i Gdańskiego oraz Warmii i Mazur. W wyniku podziałów administracyjnych regiony te zostały podzielone na województwa; wrocławskie z miastem Wrocław, opolskie, szczecińskie, koszalińskie, gdańskie, olsztyńskie. Po 1975 r. podzielone zostały na mniejsze jednostki administracyjne, w wyniku którego obszar ZZiP powiększył się, a liczba nowych województw wzrosła. Przez cały okres PRL obszar ten był traktowany przez władze polskie jako jeden obszar o wielu cechach wspólnych⁴, chociaż faktycznie składał się z wielu regionów różniących się między sobą⁵. Kryterium polityczne zadecydowało, że władze polskie, a w ślad za tym część literatury przedmiotu ogłosiły, że scalanie ZZiP oraz ZDP nastąpiło z początkiem lat sześćdziesiątych, a ostatecznie z chwilą uznania przez RFN granicy na Odrze i Nysie⁶.

Już w trakcie prac Rady Naukowej dla Zagadnień Ziem Odzyskanych 1945-1948⁷ pojawiły się głosy, że scalanie obu obszarów będzie procesem długotrwałym, a rzeczywistość to potwierdziła.

Od samego początku migracje wpływały bezpośrednio na kształtowanie się stosunków demograficznych, społecznych i gospodarczych na obu obszarach oraz pośrednio poprzez wtórne ruchy migracyjne m. in. międzyzakładowy, w hierarchii społeczno-zawodowej i inne. Za moment zwrotny przyjęto ten, w którym przyrost naturalny był wyższy od przyrostu wędrownego oraz pojawiły się salda ujemne w niektórych regionach, a następnie trwale ujemne pod wpływem determinantów wspólnych dla obu obszarów, jak i specyficznych dla poszczególnych regionów.

Uwzględniając cechy przyjęto podział procesu migracji między regionami ZZiP oraz innymi w kraju na okresy:

- pierwszy – 1945-1960, w którym pierwsze kryterium zostało spełnione już na przełomie lat czterdziestych i pięćdziesiątych, a drugie lat pięćdziesiątych i sześćdziesiątych.

- drugi – 1961-1970, kiedy migracje ponadregionalne zmniejszyły się, a saldo migracji między obu obszarami było jeszcze dodatnie dla ZZiP oraz ujemne na ZDP, ale pojawiły się ujemne salda migracji w regionach Dolnego Śląska (bez miasta Wrocław), na Pomorzu Środkowym, Warmii i Mazurach oraz na Ziemi Zielonogórskiej i Gorzowskiej.

- trzeci, w którym saldo migracji w tych regionach były trwale ujemne, a cały obszar ZZiP zamienił się w obszar o ujemnym saldzie migracji.

⁴ K. Kwaśniewski, *Regionalizm*. Poznań 1986.

⁵ A. Piskozup, *Dziedzictwo polskiej przestrzeni*. Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1987.

⁶ Patrz: M. Orzechowski, *Procesy integracji społecznej na ZZiP po II wojnie światowej*. W: *Polska Ludowa 1964: Ziemie zachodnie i północne w granicach Macierzy. Drogi integracji*, pod red. G. Labudy. Poznań 1966.

⁷ R. Lutman, *Problemy kulturalne Ziem Odzyskanych*. „Myśl Współczesna” styczeń 1947.

– czwarty, w którym salda migracji były trwale ujemne w wymienionych regionach oraz na całym obszarze z tendencją do pogłębiania się i objęły także migracje w miastach oraz wsie. Większość regionów ZZiP stała się regionami emigracyjnymi.

Podstawową bazą informacyjną dla badań przebiegu migracji między regionami ZZiP oraz ZDP stały się materiały statystyczne znajdujące się w Archiwum Akt Nowych oraz spisy ludności przeprowadzane przez GUS z siedzibą w Warszawie⁸.

W dotychczasowej literaturze brak syntetycznego opracowania zajmującego się migracjami między regionami ZZiP oraz ZDP. W literaturze historycznej skupiono się na migracjach z okresu zasiedlania ZZiP⁹, a w socjologicznej kładziono głównie nacisk na kształtowanie się jednolitego społeczeństwa w Polsce, także na integrującym się obszarze¹⁰. Wraz ze spadkiem znaczenia ZZiP oraz wyczerpywania się możliwości badań przy zastosowaniu dotychczasowych przesłanek metodologicznych, coraz większego znaczenia nabierały badania migracji w układzie przestrzennym¹¹. Wraz ze wzrostem natężenia migracji ze wsi do miasta oraz pojawienia się rejonów problemowych¹² i depopulacyjnych¹³, co w pełni odniosło się do ZZiP, zaczęto je analizować i badać. Pod koniec lat osiemdziesiątych pojawiły się opracowania ukazujące migracje wewnętrzne w układzie przestrzennym za lata 1952-1985 oraz próbujące wiązać je ze zmieniającymi się ich przyczynami¹⁴.

Na przełomie lat siedemdziesiątych i osiemdziesiątych trudności w rozgraniczaniu cech wyróżniających specyfikę całego obszaru ZZiP od poszczególnych regionów tego obszaru spowodowały, że nie nastąpił przełom w sposobie podejścia do badań nad tym obszarem. Z jednej strony zwrócono uwagę na skutki migracji dla stosunków demograficznych w regionach przygranicznych ZZiP oraz wpływu industrializacji¹⁵, powiązania migracyjne

⁸ *Rocznik demograficzny 1945 - 1965*. GUS 1968, tab. 12; *Migracje ludności 1960 - 1970*. Polska. GUS 1973, tab. 4a; NSP 1978. *Migracje ludności*. GUS 1981, tab. 6; NSP 1988. *Migracje ludności*, GUS 1992, tab. 16.

⁹ K. Kersten, *Kształtowanie się stosunków ludnościowych*. W: *Polska Ludowa 1944-1950*, pod red. F. Ryszki, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1974 ss. 74-176.

¹⁰ A. Kwilecki, *Ziemie Zachodnie w opracowaniach socjologicznych 1945-1965*. Bibliografia. W: *Przemiany społeczne na Ziemiach Zachodnich*, pod red. W. Markiewicza, P. Rybickiego, Poznań 1967.

¹¹ A. Żurek, *Bibliografia polskich prac o migracjach stałych wewnętrznych ludności w Polsce (1916-1969)* 1970. Dokumentacja Geograficzna IG PAN. Warszawa 1971.

¹² A. Zagożdżon, *Obszary problemowe w Polsce. Zarys problematyki. Delimitacja, analiza*. W: *Diagnoza stanu gospodarki przestrzennej Polski*. Warszawa 1983.

¹³ P. Eberhardt, *Regiony wyludniające się w Polsce*. „Prace Geograficzne” IG PAN 1989.

¹⁴ A. Gawryszewski, *Przestrzenna ruchliwość ludności Polski 1952-1985*. IG PAN 1989.

¹⁵ R. Rauziński, *Procesy migracyjne ludności województw przygranicznych Polski Południowo-Zachodniej 1946-1978*. W: *Rozwój społeczno-ekonomiczny obszarów przygranicznych*. Wrocław 1978, ss. 39-78.

Tabela 1

Struktura migracji na ZZiP oraz ZDP 1950-1988 (w tys. osób)

Regiony, obszary zamieszkania	1951-1960				1961-1970				1971-1978				1979-1988			
	Obrót migracyjny	Wew. natrz. regionów	Napływ spoza regionów	Odpływ poza region	Obrót migracyjny	Wew. natrz. regionów	Napływ spoza regionów	Odpływ poza region	Obrót migracyjny	Wew. natrz. regionów	Napływ spoza regionów	Odpływ poza region	Obrót migracyjny	Wew. natrz. regionów	Napływ spoza regionów	Odpływ poza region
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17
Dolny Śląsk z Wrocławiem	1284,0	508,2	439,8	336,0	1020,2	650,9	188,3	181,0	897,5	618,1	129,6	149,8	848,0	642,3	87,4	118,3
Śląsk Opolski	461,3	248,6	114,0	98,7	413,3	268,9	80,2	64,2	300,3	194,6	54,0	51,7	315,5	224,6	47,9	43,0
Ziemia Zielono-górska i Gorzowska	506,7	227,4	157,2	122,1	425,2	269,8	75,6	79,8	395,5	258,8	55,5	81,2	411,5	300,0	48,4	63,1
Pomorze Zachodnie	499,0	196,6	175,5	126,9	397,5	237,6	92,1	67,8	285,6	173,6	63,5	48,5	307,8	217,2	45,7	44,9
Pomorze Środkowe	502,0	237,8	140,7	123,5	442,9	290,2	72,1	80,6	355,2	239,4	53,4	62,4	367,7	272,1	41,4	54,2
Pomorze Gdańskie	652,6	350,8	175,6	126,2	555,7	366,5	120,7	68,5	550,9	383,4	99,8	67,7	561,5	431,2	67,7	62,6
Warmia i Mazury	516,8	237,2	142,7	136,9	563,3	390,9	71,1	101,5	516,6	364,6	64,8	87,2	520,6	395,6	56,1	68,8
ZZiP	4422,4	2006,6	1345,5	1070,3	3818,1	2474,8	700,1	643,2	3301,6	2232,4	520,7	548,5	3332,6	2483,0	394,6	454,9
ZDP	7884,0	4546,4	1530,3	1805,5	7560,6	5370,7	1066,5	1123,4	6996,3	4885,9	1069,1	1041,3	7257,5	5493,9	912,0	851,6
w tym katowickie	1248,8	724,4	345,8	161,6	1164,4	776,0	284,3	104,2	954,5	541,7	328,0	84,8	1247,3	865,3	283,2	98,8
4 największe miasta	803,3	—	502,2	301,1	515,4	—	381,6	133,8	1167,7	577,7	415,4	174,5	1152,9	655,0	329,3	168,6
Polska	12304,6	6553,0	2875,8	2875,8	11378,7	7845,5	1766,6	1766,6	10297,9	7118,3	1589,8	1589,8	10590,1	7976,9	1306,6	1306,6

Źródło: Obliczenia własne na podstawie: Ludność w 1939 r., wg miejsca zamieszkania w 1939 r., Narodowy spis powszechny 1930. W: Rocznik Demograficzny 1945-1965. GUS, Warszawa 1968, tab. 12.
 Uwaga: Obrót migracyjny stanowi łącznie napływ i odpływ migracji wewnętrznych, jak i międzyregionalnych.

województw nadodrzańskich¹⁶, z drugiej z uwzględnieniem determinantów wspólnych dla całego kraju powstały opracowania ukazujące migracje w dłuższej perspektywie, np. w regionach Śląska Opolskiego¹⁷.

Istotnym krokiem w kierunku uchwycenia specyfiki poszczególnych regionów ZZiP pod względem migracji stały się opracowania ukazujące problemy migracji ludności niemieckiej i autochtonicznej na Śląsku Opolskim oraz jej emigracji do RFN¹⁸.

Prezentowane opracowanie obejmuje cały okres migracji ponadregionalnych (bez migracji wewnątrzregionalnych) między regionami położonymi na ZZiP i ZDP w latach 1945-1988 oraz ukazuje migracje poprzez obrót migracyjny, rozmiary napływu i odpływu, podstawowe kierunki w relacji wsi i miasta, odległości i sąsiedztwa położenia regionów według „utartych szlaków”, sald i efektywności migracji, wreszcie powiązań migracyjnych jako efektu procesu integracji.

Wyniki analizy wykazują jak duży wpływ miały migracje między regionami ZZiP oraz ZDP na modernizację społeczeństwa polskiego oraz jak malała ich funkcja po 1970 r. Tylko częściowo i to w pierwszym okresie spełniał się postulat, że ZZiP pełniły funkcje wywołujących „zawirowania” przyczyniające się do rozładowania przeludnienia regionów południowo-wschodniej Polski.

Obrót migracyjny (napływ plus odpływ) największe rozmiary osiągnął w okresie pierwszym [tabela 1], w którym wyrażony wskaźnikiem natężenia na 1000 mieszkańców kraju osiągnął 59 osób, które zmieniły miejsce zamieszkania. W kolejnych okresach ulegał on systematycznemu zmniejszeniu, jeszcze w podokresie 1956-1960 miejsce zamieszkania zmieniał przeciętnie rocznie 47 osób, natomiast już w latach 1961-1970, 30 osób (w okresach następnych kształtował się on na podobnym poziomie¹⁹). Równocześnie w ramach migracji wewnętrznych ogółem następowały zmiany w podstawowych kierunkach migracji. W latach 1945-1950 przeważały migracje z miast do miast, ale niewiele mniejsze były ze wsi do wsi oraz ze wsi do miast. Od połowy lat pięćdziesiątych zdecydowanie dominowały już migracje ze wsi do wsi, a na drugie miejsce spadły migracje ze wsi do miast. Począwszy od lat siedemdziesiątych proporcja ta odwróciła się tak, że w całej dekadzie lat siedemdziesiątych i osiemdziesiątych dominowały już migracje ze wsi do miast, a od 1975 r. na drugie miejsce wyszły migracje z miast do miast przed migracjami ze wsi do wsi²⁰.

¹⁶ J. Słodczyk, *Przestrzenne powiązania migracyjne województw nadodrzańskich*. Opole 1978.

¹⁷ B. Grodecka, *Procesy migracyjne na Opolszczyźnie w 35-lecie 1946-1980*. Opole 1980.

¹⁸ Z. Łempiński, *RFN wobec problemów ludnościowych w stosunkach z Polską 1970-1985*. Opole 1987.

¹⁹ A. Gawryszewski, *op. cit.*

²⁰ Tamże.

Tabela 2

Migracje międzyregionalne ZZiP-ZDP 1939-1950 (w tys. osób)

Regiony, obszary zamieszkania	Napływ z			Udział ludności napływowej do ogólnej liczby ludności
	Razem	ZDP	ZZiP	
1	2	3	4	5
Dolny Śląsk z Wrocławiem	916,4	901,8	14,6	91,5
Śląsk Opolski	165,4	163,0	2,4	27,5
Ziemia Zielonogórska i Gorzowska	292,2	288,9	3,3	94,8
Pomorze Zachodnie	346,6	335,9	10,7	95,9
Pomorze Środkowe	337,8	315,0	22,8	88,3
Pomorze Gdańskie	314,8	307,0	7,8	38,9
Warmia i Mazury	351,1	347,5	3,6	64,2
ZZiP	2724,3	2659,1	63,2	67,9
ZDP	1007,0	958,3	48,7	5,6
Ogółem	3731,3	3617,4	113,9	16,9

Źródło: Obliczenia własne na podstawie: *Ludność w 1950 r. wg miejsca zamieszkania w 1939 r., Narodowy spis powszechny 1950*. W: *Rocznik Demograficzny 1945-1965*. GUS, Warszawa 1968, tab. 12.

Wykorzystując spisy powszechne ludności w Polsce 1950-1988 dokonano żmudnych przeliczeń migracji ponadregionalnych (bez migracji wewnątrzregionalnych) w każdym z wyodrębnionych przekrojów czasowych. Pozwoliło to ustalić, jak kształtowały się rozmiary migracji między poszczególnymi regionami położonymi na ZZiP oraz ZDP. Począwszy od okresu zasiedlania ZZiP powstawały powiązania migracyjne między poszczególnymi regionami ZDP i ZZiP, które zostały określone jako migracje według „utartych szlaków”, głównie między jednym bądź dwoma regionami, a w niektórych także powiązania z wieloma regionami jak np. Dolnego Śląska. W miarę zmian uwarunkowań społeczno-ekonomicznych migracje zawężyły się do sąsiednich, w tym między regionami położonymi na ZZiP.

Uwzględnienie tych przesłanek pozwoliło na nowo spojrzeć na proces scalania się ZZiP i ZDP pod wpływem migracji ponadregionalnych oraz efekty w dłuższym okresie czasu pod wpływem zjawiska komplementarności regionów ZZiP oraz innych regionów w kraju.

Migracje ponadregionalne między regionami ZZiP oraz innymi regionami w kraju osiągnęły swoje apogeum w okresie 1945-1960, a szczególnie w latach 1945-1949, kiedy na ZZiP napłynęło 73% wszystkich przemieszczających się

w ramach migracji ponadregionalnych w kraju; jeszcze w latach 1951-1960 napływ ten na ZZiP stanowił 46%. Jednocześnie specyficzne dla tego okresu były także migracje zagraniczne, które były również poważnym dostarczycielem ludności dla tych ziem²¹ [tabela 3].

Okres ten wyróżniał się także tym, że proporcja migracji wewnątrzregionalnych do ponadregionalnych na obu integrujących się obszarach kształtowała się odmiennie. O ile na ZDP już w latach pięćdziesiątych przeważały migracje wewnętrzne, to na ZZiP w dalszym ciągu migracje ponadregionalne były dominujące. Regionem ZZiP o najwyższym obrocie migracyjnym był Dolny Śląsk, chociaż przeważały migracje w regionach położonych na północ. Odległość położenia regionów wobec siebie w większości nie była jeszcze dominująca dla migracji. Również teza, że migracje były zdominowane tylko przez industrializację i urbanizację wymaga weryfikacji.

Głównym kierunkiem przepływu ludności z ZDP na ZZiP były miasta, do których w równym stopniu napływała ludność miejska, jak i wiejska, a dopiero na trzecim miejscu znajdował się napływ do wsi, w którym dominowała ludność wiejska. W wyniku ukształtowanych w latach 1945-1949 więzi między regionami kolonizowanymi i kolonizującymi, także w latach pięćdziesiątych w większości regionów ZZiP przebiegały według „utartych szlaków”, a dotychczasowe doświadczenia migrantów były przekazywane do regionów pochodzenia. W ramach tej formy migracji największy udział miały trzy regiony: warszawski z m. Warszawą, poznański z Poznaniem oraz bydgoski, które stanowiły 40,9% napływu z ZDP. Zmiany w polityce ekonomicznej państwa w latach pięćdziesiątych w poważnym stopniu zahamowały migracje oraz realizację pełnego zasiedlenia tych regionów, czego wyrazem była wysoka fala odpływowa z powrotem na ZDP.

W latach 1961-1970 wraz ze zmniejszeniem się obrotu migracyjnego w kraju nastąpiły istotne zmiany w rozmiarach przepływu ludności między ZDP i ZZiP. Przede wszystkim odwróceniu uległa proporcja migracji wewnątrzregionalnych do ponadregionalnych w kraju (uległy one poważnemu zmniejszeniu do 35% w napływie). Odbiło się to na napływie na ZZiP, który zmniejszył się do 39,6% ogólnego napływu w kraju [tabela 4]. Łączyć należy to w znacznym stopniu z radykalnym spadkiem napływu do regionu największych migracji – Dolnego Śląska oraz zwiększeniem się siły przyciągania regionu katowickiego oraz czterech największych miast aglomeracyjnych w kraju. W dalszym ciągu głównym celem migracji na ZZiP były miasta (70,2% napływu) natomiast najwyraźniej załamał się napływ do wsi. Zasadnicza różnica w polityce rolnej państwa na obu integrujących się obszarach spowodowała, że ludność wiejska ZDP migrowała w większości w ramach

²¹ L. Kosiński, *Migracje ludności w Polsce 1950-1960*. „Prace Geograficzne” IG PAN nr 72/1968.

Tabela 3
Migracje międzyregionalne ZZiP-ZDP 1951-1960 (w tys. osób)

Regiony, obszary zamieszkania 1960 r.	Napływ			Odpyły			Saldo migracji			Wskaźnik efektywności migracji
	Razem	ZDP	ZZiP	Razem	ZDP	ZZiP	Razem	ZZiP	ZZiP / ZDP	
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
Dolny Śląsk z Wrocławiem	439,8	324,1	115,7	336,0	248,6	87,4	103,8	75,5	28,3	13
Śląsk Opolski	14,0	77,8	36,2	97,7	66,1	32,6	15,3	11,7	3,6	7
Ziemia Zielonogórska i Gorzowska	157,2	104,2	53,0	122,1	68,3	53,8	35,1	35,9	-0,8	12
Pomorze Zachodnie	175,5	120,2	55,3	126,9	72,5	54,4	48,6	47,7	0,9	16
Pomorze Środkowe	140,7	93,7	47,0	123,5	67,9	55,6	17,2	7,0	8,6	6
Pomorze Gdańskie	175,6	120,8	54,8	126,2	75,8	50,4	49,4	45,0	4,4	16
Warmia i Mazury	142,7	114,3	28,4	136,9	80,7	56,2	5,8	33,6	-27,8	2
ZZiP	1345,5	955,1	390,4	1070,3	679,9	390,4	275,2	275,2	0	11
ZDP	1530,3	850,4	679,9	1805,5	850,4	955,1	-275,2	-	-	-8
Ogółem	2875,8	1805,5	1070,3	2875,8	1530,3	1345,5	0	-	-	0

Źródło: Obliczenia własne na podstawie: *Ludność w 1950 r. wg miejsca zamieszkania w 1950 r. W: Rocznik Demograficzny 1945-1966*. GUS, Warszawa 1968, tab. 13.

Tabela 4
Migracje międzyregionalne Ziemię Zachodnią – Ziemię Dawne Polski 1961-1970 (w tys. osób)

Regiony, obszary zamieszkania 1970 r.	Napływ			Odpływ			Saldo migracji			Wskaźnik efektywności migracji
	Razem	ZDP	ZZiP	Razem	ZDP	ZZiP	Razem	ZZiP	ZZiP / ZDP	
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
Dolny Śląsk z Wrocławiem	132,7	86,9	45,8	150,6	102,3	48,3	-17,9	-15,4	-2,5	-6
Śląsk Opolski	55,6	40,5	15,1	30,4	21,4	9,0	25,2	19,1	6,1	29
Ziemia Zielonogórska i Gorzowska	80,2	52,8	27,4	64,2	42,3	21,9	16,0	10,5	5,5	11
Pomorze Zachodnie	75,6	41,8	33,8	79,8	43,7	36,1	-4,2	-1,9	-2,3	-3
Pomorze Środkowe	92,1	53,7	38,4	67,8	37,2	30,6	24,3	16,5	7,8	15
Pomorze Gdańskie	72,1	42,2	29,9	80,6	43,6	37,0	-8,5	-1,4	-7,0	-6
Warmia i Mazury	120,7	77,0	43,7	68,5	40,3	28,2	52,2	36,7	15,5	28
ZZiP	71,1	54,7	16,4	101,3	61,9	39,4	-30,2	-7,2	-23,0	-17
ZDP	700,1	449,6	250,5	643,2	392,7	250,5	56,9	56,9	0	4
Ogółem	1066,5	673,8	392,7	1123,4	673,8	449,6	-56,9	-56,9	-	-3
	1766,6	1123,4	643,2	1766,6	1066,5	700,1	0	-	-	0

Źródło: Obliczenia własne na podstawie: Migracje ludności, Polska GUS, Warszawa 1973, tab. 4.

ZDP. Spadek 2,5-krotny napływu do wsi ZZiP w stosunku do okresu poprzedniego można tłumaczyć tym, że wyczerpały się motywy migracji łączące się z zasiedlaniem tych ziem oraz, że zmiany pokoleniowe powodowały powstanie nowych preferencji migracji. Wśród ludności napływowej z ZDP, tak jak w okresie poprzednim, utrzymały się migracje według „utartych szlaków” z warszawskiego z Warszawą, poznańskiego z Poznaniem, bydgoskiego, osłabły natomiast w sposób znaczący z regionów południowo-wschodniej Polski, a zwiększyły udział migracje sąsiedzkie. Równocześnie wraz ze spadkiem atrakcyjności regionów ZZiP wystąpił znaczny odpływ ludności, a szczególnie miejskiej do regionów położonych na ZDP.

W latach 1971-1978 ogólne ożywienie gospodarcze pozostawiło na uboczu większość regionów ZZiP wraz z nie rozwiązanymi problemami z lat poprzednich. W coraz większym stopniu migracje na obszarze ZZiP miały charakter wewnątrzregionalny, a mały udział miały migracje ponadregionalne, w ramach których napłynęło już tylko 32% w stosunku do całego kraju [tabela 5]. Wpływ na to miały zapewne niekorzystne uwarunkowania społeczne i ekonomiczne na ZZiP, znaczna przewaga migracji w całym kraju ze wsi do miast w stosunku do pozostałych kierunków oraz dokonana zmiana podziału administracyjnego kraju, w wyniku którego wzrosła liczba nowych województw. Zmiany w migracjach w kraju w latach siedemdziesiątych łączyć należy także z wejściem w wiek poprodukcyjny powojennego wyżu demograficznego, a wraz z nim zmiany w preferencjach nowego pokolenia, w tym głównie dążenie do poprawy warunków życia. Czynniki te zapewne silnie oddziaływały na rozmiary przepływu ludności między regionami ZZiP oraz ZDP. Do najbardziej jednak specyficznych przejawów migracji, który wystąpił w regionach Śląska Opolskiego oraz Warmii i Mazur była emigracja ludności autochtonicznej i niemieckiej do RFN²².

Migracje ponadregionalne w regionach ZZiP stawały się w coraz większym zakresie sąsiedzkimi, chociaż w dalszym ciągu utrzymywały się migracje według „utartych szlaków”, które były najbardziej specyficznymi w całym procesie integracji z ZDP. Spadkowi napływu na ZZiP towarzyszyła skłonność do emigracji tamtejszej ludności do regionów ZDP, a szczególnie z Dolnego Śląska oraz Warmii i Mazur.

Przebieg imigracji między ZZiP oraz ZDP w latach 1979-1988 ze względu na uwarunkowania polityczne i społeczno-ekonomiczne w dość istotny sposób różnił się od poprzednich (tabela 6). Kryzys gospodarczy w latach osiemdziesiątych objął wszystkie regiony Polski, ale jednocześnie ujawnił istotne różnice w jego występowaniu między ZDP i ZZiP. O ile na ZDP wynikał on z procesu rozwoju opartego na industrializacji oraz modernizacji społeczeństwa i przechodzeniu od społeczeństwa wiejskiego do miejskiego, to na ZZiP

²² Z. Łempiński, *op. cit.*

Tabela 5

Migracje międzyregionalne Ziemi Zachodniej i Północnej – Ziemia Dawne Polski 1971-1978 (w tys. osób)

Regiony, obszary zamieszkania 1970 r.	Napływ			Odpływ			Saldo migracji			Wskaźnik efektywności migracji
	Razem	ZDP	ZZiP	Razem	ZDP	ZZiP	Razem	ZZiP	ZZiP	
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
Dolny Śląsk z Wrocławiem	129,6	84,8	44,8	149,8	107,7	42,1	-20,2	-22,9	2,2	-7
Śląsk Opolski	54,0	34,7	19,3	51,7	36,5	15,2	2,3	-1,8	4,1	2
Ziemia Zielonogórska i Gorzowska	55,5	30,3	25,2	81,2	42,9	38,3	-25,7	-12,6	-13,1	-19
Pomorze Zachodnie	63,5	31,8	71,7	48,6	25,7	22,9	15,0	6,1	8,9	13
Pomorze Środkowe	53,4	31,1	22,3	62,4	34,9	27,5	-9,0	-3,8	-5,2	-8
Pomorze Gdańskie	99,8	62,4	37,4	67,7	40,1	27,6	32,2	22,3	10,0	19
Warmia i Mazury	64,8	46,8	18,0	87,2	61,8	25,4	-22,4	-15,0	-7,4	-15
ZZiP	520,7	321,8	198,9	548,5	349,6	198,9	-27,8	-27,8	0	-3
ZDP	1069,1	719,5	349,6	1041,3	719,5	321,8	27,8	27,8	-	1
Ogółem	1589,8	1041,3	548,5	1589,8	1069,1	520,7	0	-	-	-

Źródło: Obliczenia własne na podstawie: Narodowy spis powszechny 1978. Migracje ludności. GUS, Warszawa 1981, tab. 6.

Tabela 6
Migracje międzyregionalne ZZiP-ZDP 1979-1988 (w tys. osób)

Regiony, obszary zamieszkania 1970 r.	Napływ			Odpływ			Saldo migracji			Wskaźnik efektywności migracji
	Razem	ZDP	ZZiP	Razem	ZDP	ZZiP	Razem	$\frac{\text{ZZiP}}{\text{ZDP}}$	$\frac{\text{ZZiP}}{\text{ZDP}}$	
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
Dolny Śląsk z Wrocławiem	87,4	53,7	33,7	118,3	81,4	36,9	-30,9	-27,7	-3,2	-15
Śląsk Opolski	47,9	28,7	19,2	43,0	30,7	12,3	4,9	-2	6,9	-5
Ziemia Zielonogórska i Gorzowska	48,4	24,9	23,5	63,1	34,8	28,3	-14,7	-9,9	-4,8	-13
Pomorze Zachodnie	45,7	22,2	23,5	44,9	24,6	20,3	0,8	-2,4	3,2	1
Pomorze Środkowe	41,4	22,3	19,1	54,2	32,0	22,2	-12,8	-9,7	-3,1	-13
Pomorze Gdańskie	67,7	40,4	27,3	62,6	38,7	23,9	5,1	1,7	3,4	4
Warmia i Mazury	56,1	40,2	15,9	68,8	50,5	18,3	-12,7	-10,3	-2,4	-10
ZZiP	394,6	232,4	162,2	454,9	292,7	1628,2	-60,3	-60,3	0	-7
ZDP	911,9	619,2	292,7	851,6	619,2	232,4	60,3	60,3	-	3
Ogółem	1206,5	851,6	454,9	1306,5	911,9	394,6	0	-	-	0

Źródło: Narodowy spis powszechny 1988. Migracje ludności. GUS, Warszawa 1992, tab. 16.

w większości regionów źródeł kryzysu oprócz tych, które wynikały z procesu rozwoju w całym kraju, należy doszukiwać się w skutkach wynikających z braku odpowiedniej strategii zagospodarowania regionów ZZiP, różniących się między sobą w niedoinwestowaniu istniejącej infrastruktury, majątku produkcyjnego, oparciu rolnictwa na własności społecznej, ale także w trudnościach adaptacji i asymilacji osadników do nowych warunków życia oraz środowiska. Chociaż migracje ogółem uległy pewnemu ożywieniu, to jednak postępował spadek migracji ponadregionalnych, co znalazło odbicie w napływie na ZZiP (już tylko 30,2% ogółu migrantów spoza regionów zamieszkania). Zachowały się jednak kierunki przepływu między ZZiP i ZDP, chociaż wystąpił znaczący spadek napływu do miast Dolnego Śląska. Po 1960 r. nastąpił stały spadek funkcji miast ZZiP. W okresie pierwszym, kiedy udział miast ZZiP w napływie w kraju osiągnął 43,2%, w kolejnych okresach udział ten zmniejszył się do 38,7% w drugim, a w następnych zmalał do 31,3 i 28,6%. Duży wpływ na ten proces miały miasta Dolnego Śląska, które jeszcze w okresie pierwszym wchłaniały 36,3% ludności napływającej do miast ZZiP. W dwu ostatnich do miast tego obszaru napłynęło już tylko 24,9 i 22,1%. Zmniejszanie się znaczenia miast ZZiP można zaobserwować także retrospektywnie w napływie do miast ZZiP według nowych województw. W pięciu największych miastach polskich od 1951 do 1988 r. udział ludności napływowej stale wzrastał, chociaż w różnej proporcji w kolejnych okresach. Odwrotnie jak we Wrocławiu, którego udział ten po osiągnięciu 20,7% w okresie pierwszym, w następnych malował do poziomu 14,9% i dopiero w ostatnim zwiększył się do 17,9%. Analogiczna tendencja kształtowała się w Szczecinie. W Gdańsku natomiast udział ten stale zwiększał się, ale w ostatnim okresie znowu spadł do poziomu poniżej 17,4% z okresu pierwszego²³. Spadek znaczenia funkcji większości regionów ZZiP w migracjach ponadregionalnych w kraju zaznaczył się także bardzo wyraźnie w przypadku napływu do wsi tego obszaru. O ile w latach 1951-1960 udział wsi w ogólnym napływie do wsi w kraju osiągnął 55,3%, to już w okresie 1961-1970 zmniejszył się do 42,0% a w okresach następnych ustabilizował się w granicach od 37,3% do 35,7%. Zmniejszenie się funkcji wsi, podobnie jak miast najbardziej drastycznie wystąpiło na Dolnym Śląsku. W latach 1945-1960 spośród ogółu ludności napływowej na wieś ZZiP, 36,3% osiedliło się na wsi Dolnego Śląska, w latach sześćdziesiątych – 22,3%, w latach siedemdziesiątych – 20,5%, a w okresie ostatnim tylko 17%.

Najbardziej spektakularnym w migracjach między ZZiP oraz ZDP było utrzymywanie się migracji według „utartych szlaków”, których udział w tym okresie nawet się powiększył do 50,9% napływu z ZDP, jednocześnie nabrały one w większym stopniu charakteru migracji sąsiedzkich, stąd wzrost udziału tych grup w napływie, szczególnie na północ. O ile na południu migracje te nie

²³ WSP 1988. *Migracje ludności*. GUS 1990.

przekroczyły 50% ogólnego napływu spoza regionów, to w regionach Pomorza Gdańskiego i Środkowego kształtowały się na poziomie 60%, a na Warmii i Mazurach 72%.

Jak zwracano uwagę wcześniej, większość regionów ZZiP utraciła siłę przyciągania migrantów z ZDP, co znalazło potwierdzenie w sile wypychającej z tych regionów. I tak jeżeli w dwu pierwszych okresach do 1970 r. udział napływu ludności na ZZiP w skali kraju był wyższy od odpływu, to począwszy od 1971 r. do końca lat osiemdziesiątych udział odpływu był stale wyższy, a różnica między nimi zwiększała się na niekorzyść. Trend ten nieco odmiennie kształtował się w napływie i odpływie do jak i z miast i wsi. Apogeum napływu i odpływu do i z miast nastąpiło już w okresie pierwszym, po którym rozmiary zarówno napływu jak odpływu ciągle malały. We wszystkich jednak okresach odpływ do miast stale był wyższy od napływu. Odmiennie tendencje te kształtowały się w napływie ze wsi. Szczególna rola wsi ZZiP w migracjach ponadregionalnych w kraju miała miejsce w okresie pierwszym, w którym wieś ZZiP wchłonęła 55,0% ogólnego napływu do wsi. W kolejnych okresach systematycznie ulegał on zmniejszeniu i był stale niższy niż napływ do miast. Znamiennym był fakt, że ludność miejska regionów ZZiP ulegała dużej fluktuacji. Natomiast odpływ ze wsi ZZiP był dużo niższy, a skłonność do zasiedzenia wyższa. W ostatnim okresie niekorzystne uwarunkowania na tym obszarze spowodowały, że emigracja ze wsi zwiększyła się.

Bardzo wymownym wynikiem badań, różniącym się od ustaleń w literaturze dotyczącej procesu urbanizacji kraju jest konstatacja, że proces ten zasadniczo odmiennie przebiegał na ZDP i ZZiP. Już w okresie pierwszym kiedy społeczeństwo polskie stało się wysoko mobilne, główną przyczyną tych przemieszczeń ponadregionalnych była chęć osiedlenia się na ZZiP, a szczególnie ludności wiejskiej w miastach położonych na ZZiP. W okresie pierwszym aż połowa ludności wiejskiej kraju kierowała się do miast ZZiP (50,2%). W okresie 1961-1970 ludność ta w zdecydowanej większości, bo w 70% migrowała do miast położonych na ZDP. Symptomatycznym było także, że w kolejnych okresach społeczność wiejska ZZiP kształtująca się od nowa, traktowała nowe miejsca zamieszkania jako korzystne głównie ze względów ekonomicznych, zachowywała się bardziej stabilnie niż ludność miejska, a jej odpływ ze wsi do miast kształtował się na poziomie poniżej 1/4 całego odpływu ze wsi do miast w kraju. Zapewne wpływ na taką sytuację miał także poziom zagospodarowania większości regionów ZZiP, stwarzających możliwość dodatkowej pracy w przemyśle i usługach oraz dominacja sektora państwowego w rolnictwie. W niektórych regionach ZZiP jednak pogarszające się warunki życia w ostatnim okresie na wsi ZZiP, a szczególnie na Dolnym Śląsku, Pomorzu oraz Warmii i Mazurach, spowodowały *exodus* oraz depopulację²⁴.

²⁴ P. Eberhardt, *op. cit.*

Spadający trend migracji ponadregionalnych w całym kraju między regionami ZZiP oraz ZDP w latach 1951-1988 potwierdza, że szczególnie w latach 1971-1988 funkcje większości regionów ZZiP uległy poważnemu ograniczeniu, zmniejszała się ich atrakcyjność oraz siła przyciągania, a w coraz większym stopniu dawała o sobie znać siła wypychająca ludność, która w większości migrowała do regionów położonych na ZDP, a migracje ponadregionalne w kraju zawężyły się do obszaru ZDP. Potwierdzeniem spadającej funkcji obszaru ZZiP było saldo migracji ponadregionalnych, które od 1971 r. w stosunku do ZDP stało się ujemne i stale się pogłębiało. Obszar ten więc stawał się w coraz większym stopniu emigracyjnym. Tendencja ta znalazła odbicie także w efektywności migracji, która od lat siedemdziesiątych była dla tego obszaru ujemna.

Konstatacja o zmniejszającej się funkcji obszaru ZZiP w procesie integracji ZDP może być traktowana jedynie jako informacja kierunkowa, jako efekt umownego traktowania tego obszaru jako całości, zresztą tak traktowanego przez władze państwowe. Faktycznie migracje w poszczególnych regionach przebiegały odmiennie w zależności od ich funkcji. W okresie od 1945-1960 wszystkie regiony miały dodatnie salda migracji oraz efektywność migracji.

Począwszy od lat 60-tych niektóre z nich na tyle obniżyły swoją funkcję w migracjach, że saldo i efektywność stały się ujemne. Dotyczyło to Dolnego Śląska (bez Wrocławia), Ziemi Zielonogórskiej i Gorzowskiej, Pomorza Środkowego oraz Warmii i Mazur. Źródeł tego stanu należy doszukiwać się w procesie ich zasiedlania i zagospodarowywania oraz istniejących uwarunkowaniach politycznych i społeczno-gospodarczych. Ujemne salda oraz efektywność migracji pojawiły się w tych regionach już na przełomie lat pięćdziesiątych i sześćdziesiątych. Ta tendencja w kolejnych okresach nabrała cech trwałych. Tylko trzy regiony tego obszaru Pomorze Gdańskie, Zachodnie oraz Śląsk Opolski utrzymały we wszystkich okresach dodatnie salda i efektywność migracji, chociaż również i one w ostatnim okresie wykazywały wyraźny spadek wartości sald i efektywności migracji. Było to skutkiem przewagi odpływu nad napływem ze wsi oraz pogłębiającej się emigracji z miast. O ile jeszcze w latach 1945-1970 w większości regionów oprócz Dolnego Śląska saldo migracji w miastach było dodatnie, to w ostatnim okresie dodatnie salda zachowały tylko Pomorze Gdańskie i Zachodnie oraz Śląsk Opolski, a na całym obszarze było już ujemne. Odwrotnie niż na ZDP, na których saldo migracji w miastach było wysoko dodatnie.

Analiza migracji ponadregionalnych między poszczególnymi regionami ZZiP oraz ZDP w latach 1945-1988 pozwoliła wyodrębnić regiony powiązań migracyjnych. Biorąc za podstawę rozmiary napływu jako efektu aktywnego oddziaływania na inne regiony, odpływu jako efektu biernego oddziaływania oraz saldo migracji między regionami, ustalono powiązania regionów ZZiP z innymi w kraju.

1. Dolny Śląsk. We wszystkich okresach migracji region był powiązany z regionem poznańskim i miastem Poznań, krakowskim z miastem Kraków oraz katowickim. W okresie pierwszym był silnie powiązany migracjami z warszawskim z miastem Warszawą, kieleckim, łódzkim z miastem Łódź. Od okresu drugiego powiązany ze Śląskiem Opolskim, a od trzeciego z Ziemią Zielonogorską i Gorzowską.

2. Śląsk Opolski. Powiązany od początku we wszystkich okresach z regionami katowickim i Dolnym Śląskiem. Do 1970 r. występowały jeszcze silniejsze powiązania z regionem krakowskim i miastem Kraków.

3. Ziemia Zielonogorska i Gorzowska. Najsilniejsze więzi miała z regionami poznańskim z miastem Poznań oraz Dolnym Śląskiem. Od 1961 r. dużego znaczenia nabrały migracje z Pomorzem Zachodnim.

4. Pomorze Zachodnie. We wszystkich okresach powiązane głównie z regionami bydgoskim, poznańskim z miastem Poznań oraz Pomorzem Środkowym. W okresie pierwszym wystąpiły silniejsze powiązania z warszawskim z miastem Warszawą, łódzkim z miastem Łódź oraz lubelskim. W okresie drugim utrzymywały się jeszcze, chociaż coraz słabsze więzi z warszawskim z miastem Warszawą, a nabrały dużych rozmiarów z zielonogórsko-gorzowskim, który w kolejnych okresach stał się regionem stałych powiązań.

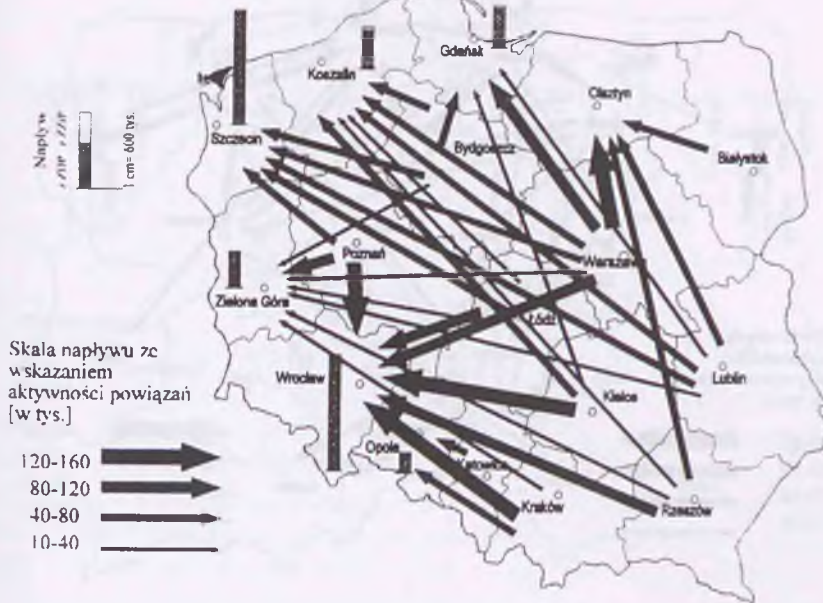
5. Pomorze Środkowe. Powiązania wystąpiły głównie z regionami bydgoskim, poznańskim z miastem Poznań oraz Pomorzem Gdańskim i Zachodnim. W okresie pierwszym silnie powiązany migracjami z warszawskim z miastem Warszawą.

6. Pomorze Gdańskie. We wszystkich okresach silnie powiązany migracjami z regionami warszawskim z miastem Warszawą, bydgoskim oraz sąsiednimi Pomorzem Środkowym oraz Warmią i Mazurami.

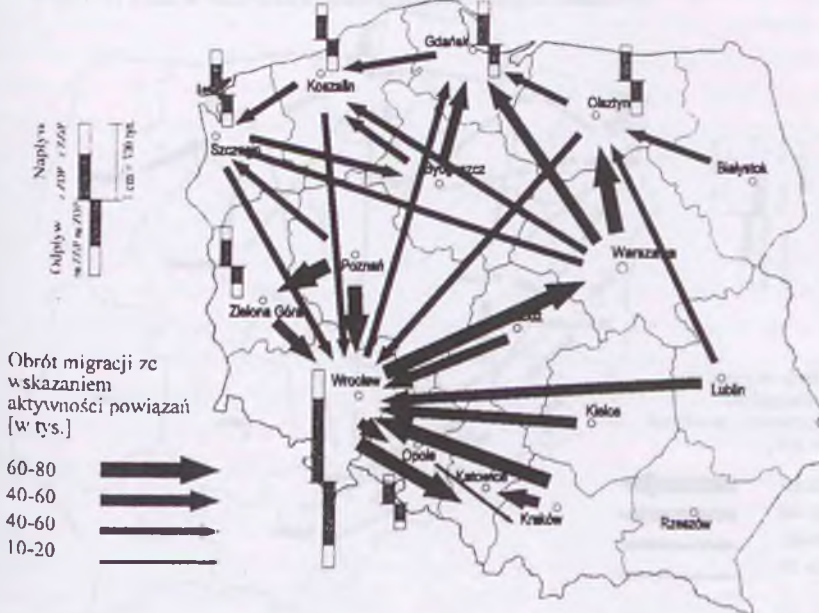
7. Warmia i Mazury. Region najsilniej powiązany z regionami warszawskim z miastem Warszawą, białostockim oraz Pomorzem Gdańskim. W okresie pierwszym duże migracje wystąpiły między regionami bydgoskim i lubelskim, a w drugim jeszcze z bydgoskim.

We wszystkich okresach kształtowania się powiązań migracyjnych zachodziły poważne zmiany w funkcji poszczególnych regionów ZZiP. W okresie pierwszym regionem o największym aktywnym oddziaływaniu na migracje ponadregionalne na obszarze ZZiP był Dolny Śląsk, na którego obszarze migracje miały największe rozmiary. Posiadał on dodatnie saldo zarówno z obszarem ZDP jak innymi regionami ZZiP. W kolejnych latach pod tym względem zaszły daleko idące zmiany. Od 1961 r. do 1988 Dolny Śląsk tracił swoją pozycję, a saldo migracji na jego obszarze stało się ujemne z tendencją do pogłębiania się w kierunku ujemnym. Równocześnie od 1961 r. zarysowywała się rosnąca funkcja Pomorza Gdańskiego oraz Zachodniego, które posiadały dodatnie salda migracji. W ostatnim okresie aktywny wpływ na migracje utrzymały jeszcze regiony Pomorza Gdańskiego i Zachodniego oraz Śląska Opolskiego.

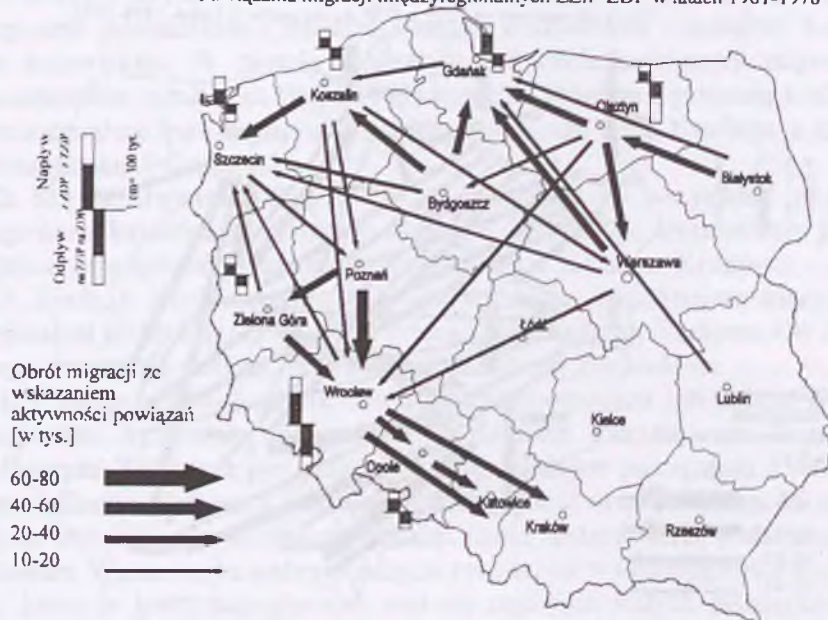
Kierunek napływu na ZZiP z ZDP wg regionów w latach 1939-1950

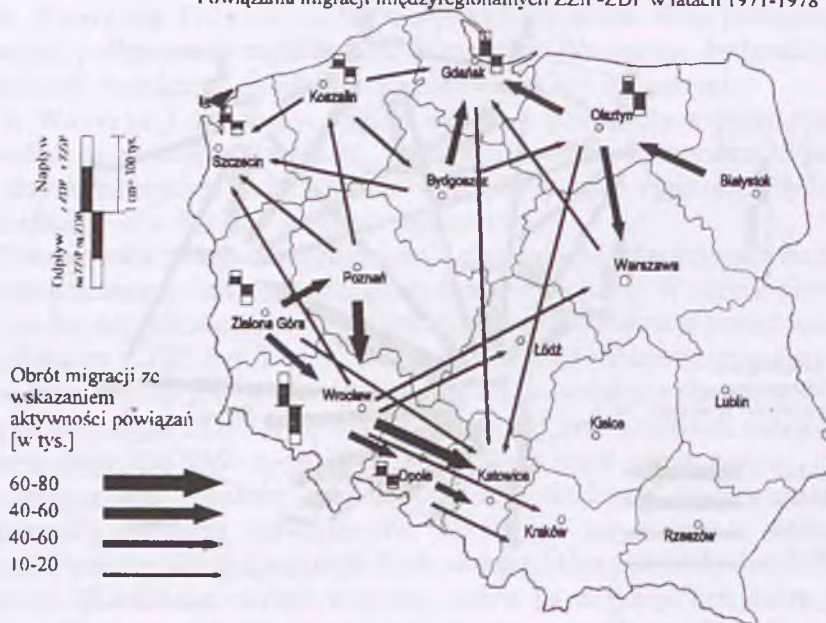
Powiązania migracji międzyregionalnych ZZiP-ZDP w latach 1951-1960

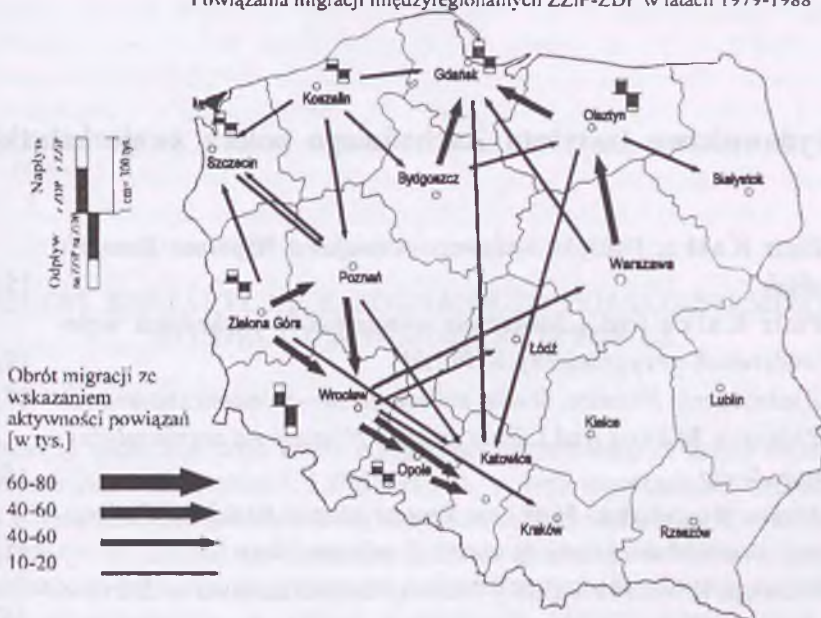
Powiązania migracji międzyregionalnych ZZiP-ZDP w latach 1961-1970

Powiązania migracji międzyregionalnych ZZiP-ZDP w latach 1971-1978

Powiązania migracji międzyregionalnych ZZiP-ZDP w latach 1979-1988

Wydawnictwo Instytutu Zachodniego poleca swoje książki

1997 Piotr Kalka, <i>Polityka badawczo-rozwojowa Wspólnot Europejskich</i>	15,00 zł
1997 Piotr Kalka (red.), <i>Inwestycje niemieckie w zachodnich województwach przygranicznych Polski</i>	19,00 zł
1996 <i>Zjednoczenie Niemiec. Studia politologiczno-ekonomiczno-prawne</i>	17,00 zł
1996 Zbigniew Mazur (red.), <i>Rola nowych Niemiec na arenie międzynarodowej</i>	16,00 zł
1996 Maria Wagińska-Marzec, <i>Protest-song w Republice Federalnej Niemiec w okresie kontestacji młodzieżowej</i>	11,00 zł
1996 Jadwiga Kiwerska (red.), <i>Interesy bezpieczeństwa w Europie. Polska – Rosja – Niemcy</i>	9,00 zł
1996 Maria Tomczak, <i>Duch i władza. Intelktualiści podzielonych Niemiec wobec państwa i narodu</i>	12,00 zł
1995 Stanisław Lisiecki (red.), <i>Otwarta granica. Raport z badań na pograniczu polsko-niemieckim (1991-1993)</i>	12,50 zł
1995 Janusz Ruszkowski, <i>Kościół ewangelicki w NRD. Geneza i rozwój aktywności opozycyjnej w latach 1971-1989</i>	9,50 zł
1995 Jadwiga Kiwerska, <i>Między izolacjonizmem a zaangażowaniem. Europa w polityce amerykańskiej od Wilsona do Roosevelta</i>	9,50 zł
1994 <i>Podzielona jedność. Raport o Niemczech lat dziewięćdziesiątych</i>	4,00 zł
1994 Joachim Glensk (oprac.), <i>Niemcy w opinii własnej i świata</i>	12,00 zł
1994 <i>Instytut Zachodni 50 lat</i>	3,00 zł
1994 Czesław Karolak (oprac.), <i>Niemcy o sobie. Naród – państwo – „charakter narodowy” w oczach intelektualistów niemieckich</i>	7,50 zł
1994 Andrzej Sakson (red.), <i>Polska – Niemcy – mniejszość niemiecka w Wielkopolsce</i>	6,00 zł
1993 <i>Wokół traktatów Polska – Niemcy</i>	2,00 zł
1992 Anna Wolff-Powęska (red.), <i>Polacy wobec Niemców. Z dziejów kultury politycznej Polski 1945-1989</i>	8,50 zł
1992 <i>Raport o jednoczeniu Niemiec. Problemy, wyzwania, strategie</i>	3,30 zł
<i>Katalog wydawnictw Instytutu Zachodniego 1990-1996</i>	gratis